

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА НОВОГО ФОРМАТУ

У даній статті розглянуті проблеми проектування навчального посібника для вищої школи нового формату. На основі аналізу праць з теорії навчальної книги описано структурні компоненти посібника – текст і позатекстові компоненти, їх функції та нові підходи до їх проектування у зв'язку з новою парадигмою вищої освіти. Розглянуто основні вимоги до конструювання текстової компоненти посібника, зокрема дотримання загальнодидактичних принципів, специфіки навчальної дисципліни, врахування характеристик тексту (логічність викладу матеріалу, складність і трудність тексту, стиль). Детально описано структуру позатекстової компоненти посібника. Запропоновано новий формат посібника – друкований варіант з гіперпосиланнями у вигляді піктограм (введені нами різновид позатекстової компоненти), які є активними в його електронному аналозі і є мультимедійним супроводом різного рівня інтерактивності для ефективної організації навчальної діяльності студентів.

Ключові слова: навчальна книга, навчальний посібник нового формату, проектування навчального посібника, текст, позатекстові компоненти, мультимедійний супровід, навчальна дисципліна, вища освіта, підготовка фахівця.

Структурно-змістова реформа вищої школи, введення нових державних освітніх стандартів, надання самостійності університетам в реалізації ОПП вимагають створення надійного інформаційного базису вищої освіти і, перш за все, системи науково-методичних підходів до навчального книговидання.

В системі підготовки фахівця повинні створюватись комфортні умови для успішної соціалізації особистості через «занурення» майбутнього спеціаліста у культурне середовище, насичене активним інформаційним забезпеченням, з метою стимулювання його інтелектуального розвитку через засвоєння стратегій пізнавальної діяльності засобами вузівської навчальної книги.

В останні роки приділяється значна увага багатьом проблемам вищої освіти, але недостатньо вивченим залишається питання про вузівську навчальну книгу. Актуальність даного питання пов'язана з існуванням двох проблем. Першою є те, що багато авторів сучасних навчальних підручників та посібників для вищої школи не ознайомлені з теорією підручника і тому не дотримуються усіх відповідних вимог до проектування навчальної книги. Друга проблема пов'язана з тим, що сучасний студент з його переважаючим «кліповим» мисленням потребує навчального посібника нового формату, який був би інтеграцією друкованого варіанта і електронного з розширеним мультимедійним супроводом.

Розробкою теорії підручника і навчального посібника займались В.П. Беспалько, В.М. Ванеєва, Д.Д. Зуєв, А.А. Леонтьєв, І.Я. Лернер, С.Г. Шаповаленко тощо. Питанням розробки сучасних шкільних підручників з фізики присвячені праці Л.Ю. Благодаренко, О.І. Ляшенко, М.Т. Мартинюка, Н.Л. Сосницької, М.І. Шута. Окремі аспекти розробки сучасного навчального посібника для вищої школи розглянуто у наукових публікаціях В.Ф. Заболотного, Б.А. Суся тощо.

В педагогічних публікаціях представлено низку означень «навчальна книга». Зокрема, в означенні С.Г. Шаповаленко навчальна книга є «... засобом для засвоєння основ наук, який призначений для навчання», одночасно – «резюме викладання наукових відомостей» [3].

Подібну позицію займає Д.Д. Зуєв. Він синтезує і конкретизує означення «... масова навчальна книга, в якій подається предметний зміст освіти і визначаються види діяльності, які призначені начальною програмою для обов'язкового засвоєння із врахуванням вікових та інших особливостей учнів» [1]. Відповідно до психолого-педагогічних вимог в останньому означенні визначені суттєві ознаки навчальної книги. Виділення «вікових та інших особливостей» важливо не лише для середньої школи, але й для вищої, оскільки вузівська література забезпечує реалізацію одного із основних положень дидактики вищої школи: неперервність послідовної підготовки студентів з конкретних дисциплін із врахуванням профілю майбутньої спеціальності.

Наведені означення розкривають дидактичне призначення навчальної книги як засобу навчання. Але впровадження компетентнісного підходу і розвиток інформаційних технологій вимагають уточнення підходів до розробки вузівської навчальної книги. Воно спрямоване на з'ясування ефективності навчальної книги. Під дидактичною ефектив-

ністю розуміється «рівень реалізації визначених функцій, які узгоджені з ієрархією цілей і завдань» [2].

Метою даної статті є розгляд теоретичних аспектів проектування сучасного навчального посібника для вищої школи.

Навчальний посібник – це навчальне видання, яке частково або повністю замінює чи доповнює підручник і офіційно затверджене в якості даного виду видання. Посібник є цілісною системою, яка утворена низкою структурних компонентів, що поділяються на два блоки: текст і позатекстові компоненти. В свою чергу тексти є сукупністю трьох складових: а) основний текст; б) додатковий текст; в) пояснювальний текст.

Системоутворюючим фактором, який об'єднує всі компоненти посібника в єдину систему, є основний текст, а саме логіка його подання. Ця логіка визначається специфікою дисципліни. Розглянемо основні вимоги до конструювання текстової компоненти посібника.

Відбір змісту повинен розглядатись відповідно до важливих загальнодидактичних принципів: науковості, наочності, системності, диференціації і індивідуалізації, професійної спрямованості.

Домінуючим началом, що мотивує автора навчального тексту до написання того чи іншого посібника, завжди має бути прагнення подати матеріал для студента якомога зрозуміліше і зі збереженням точності навчальної інформації. Слід зазначити, що новизна під час написання навчальних текстів полягає не у відкритті наукових істин, а в способі представлення відомих істин так, що вони були максимально зрозумілими студентам, швидко ними усвідомлювались та засвоювались.

Текст навчального посібника повинен відповідати таким критеріям: має забезпечувати адекватність, швидкість сприйняття студентами навчальної інформації, а також довготривале її запам'ятовування. На відміну від наукового тексту, він має бути більш детально структурований і академічний.

Як зазначав О.І. Маркушевич, «необхідно навчитись будувати посібник з двох частин, неоднакових за обсягом, значенням і технічним виконанням: основної, стабільної, яка покликана слугувати вищій школі досить тривалий термін, і додаткової, яка, за потреби, може бути вилучена і замінена іншою». Визначення кожної частини – це визначення так званих «ядра» і «оболонки» у змісті програми навчальної дисципліни.

Наступна проблема – це відбір наукового матеріалу. В дидактиці є принцип відбору наукового змісту до програми (В.В. Краєвський, В.С. Леднев, І.Я. Лернер, М.М. Скаткін), який можна застосовувати в якості орієнтиру для відбору матеріалу до посібника:

1. При відборі наукового матеріалу необхідно орієнтуватись на тип навчальної дисципліни, на її провідний компонент.

2. При конструюванні науково-предметного змісту слід орієнтуватись на цілісність його відображення в посібнику і дидактичний вияв цієї цілісності для студентів. Цілісність відображення різних елементів знання реалізується через їх склад і структуру. Наприклад, цілісність відображення структури природничо-наукової теорії виявляється в описі всіх її елементів і зв'язків між ними. До того ж слід

вказати об'єкт і предмет теорії, емпіричний базис, ідеальний об'єкт, застосування.

3. В процесі відбору предметного змісту варто враховувати його вікові можливості, тобто єдність предметних, світоглядних, істерико-наукових, методологічних, оціночних знань.

Наступна проблема – це конструювання власне тексту. При цьому доцільно враховувати характеристики тексту: логічність викладу, складність і трудність тексту, стиль. Розуміння студентами навчального матеріалу в значній мірі залежить і від логічності викладу. Л.Я. Зоріною виділено три типи зв'язків, які використовуються в текстах: формально-логічні, змістово-логічні, структурно-функціональні.

Формально-логічні зв'язки забезпечують зв'язок між фрагментами тексту. Ці зв'язки використовуються в тексті, якщо студентові необхідно прослідкувати логіку доведення того чи іншого факту, слідуючи за міркуваннями автора. Ці зв'язки не варто замінювати словами «легко довести», «отже», «очевидно» тощо, оскільки очевидне для автора не завжди є таким для студента.

Змістовно-логічні зв'язки забезпечують логіку розгорнення тексту. Вони пов'язують між собою окремі речення, абзаци і підпараграфи. Це зв'язки типу «як зазначалось вище...», «наведемо деякі приклади...», «виходячи з... можна стверджувати» тощо. Таким чином, змістовно-логічні зв'язки повинні проходити крізь весь текст, адже саме вони пов'язують між собою параграфи, теми, розділи, створюючи у свідомості студента цілісне уявлення про предмет вивчення.

Структурно-функціональні зв'язки проявляються між однорідними і різнорідними елементами сукупності знань. Вони забезпечують цілісність системи знань у свідомості студента. Наприклад, це зв'язки між законами, які пов'язують поняття, між фактами і постулатами, між постулатами і наслідками тощо.

Позатекстові компоненти є другим великим блоком в структурі посібника. Вони покликані обслуговувати текст, сприяючи повнішому засвоєнню предметних знань, які зафіксовані в посібнику; урізноманітнити види пізнавальної діяльності; допомагати у виробленні умінь і навичок самостійного пошуку знань і практичного їх застосування. Виділяють наступні позатекстові компоненти: апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування.

Розглянемо структуру цього блоку. Апарат організації засвоєння включає питання і завдання, таблиці, інструктивні матеріали, виділення, підписи під ілюстраціями, вправи, задачі, завдання для практичних і семінарських завдань. Існують різні підходи до класифікації запитань і завдань. Зокрема, Д.Д. Зуєв поділяє їх за метою діяльності на три групи: питання (завдання), які виконують функцію закріплення (репродуктивне відтворення вивченого, первинне осмислення фактів, понять, формування умінь); питання (завдання), які виконують функцію оволодіння методами логічного мислення (самостійний аналіз, синтез, узагальнення, формулювання висновків); питання (завдання), які потребують творчого застосування знань (виконання самостійних робіт, оволодіння вміннями застосування знань в нових ситуаціях).

Таблиці – структурний елемент, який призначений співставити поняття, слова, цифри шляхом візуального розташування, забезпечуючи цим глибоке і усвідомлене засвоєння змісту на основі його систематизації, узагальнення порівняння.

Ще одним елементом є ілюстративний матеріал, який може бути представлений ілюстраціями, схемами, кресленнями, планами, діаграмами, графіками.

Під апаратом орієнтування розуміється сукупність позатекстових компонентів, які цілеспрямовано орієнтують студента у змісті і структурі посібника, створюючи вихідні умови для роботи з ним. Апарат орієнтування включає зміст, передмову, вступ, післямову, рубрикації, вказівники, бібліографію, символи орієнтування, колонтитули.

Передмова – це дидактична вимога, яка сприяє більш ефективному використанню вузівського видання, культурі читання і самостійній роботі. Мега передмови – охарактеризувати місце і роль даного видання в навчально-виховному процесі з даної навчальної дисципліни. У передмові слід зазначити:

- мету даного видання (розширений конспект лекцій, для практичних і лабораторних робіт, самостійного опрацювання тощо);
- читацьке спрямування видання (для студентів якого інституту, факультету, курсу, напряму підготовки чи спеціальності, спеціалізації, форми навчання);
- тип (вид) видання і його місце в системі інших видань;
- методичні рекомендації щодо використання;
- загальну характеристику (особливості і правила ефективного використання).

Слід запобігати ототожненню вступу з передмовою. Вступ є складовою частиною твору, тоді як передмова – всього видання вузівського посібника. Вступ включає три основні складові: зачин, предметна (змістова) характеристика відповідної навчальної дисципліни, кінцівка-перехід до основної частини. Предметна характеристика включає три компоненти: теоретичну, історичну і методичну.

Післямова включає узагальнення навчального матеріалу, основні висновки, рекомендації щодо подальшого вивчення і прогнозування розвитку навчальної дисципліни.

В теорії конструювання навчальної книги існують два напрями її формування, які покликані допомогти читачеві засвоїти прочитане. Перший напрямок забезпечує спокійне, зосереджене читання і з цієї точки зору краще таке оформлення, яке читач «ніби не помічає», тобто відходить на другий план. Другий напрямок передбачає такий підхід, при якому сама конструкція книги бере на себе функцію управління читанням і засвоєнням прочитаного. В цьому випадку автор повинен віднайти такі прийоми, які б привернули увагу читача на той чи інший розділ тексту, орієнтували б у тексті тощо.

Нова парадигма вищої освіти спрямована на фундаменталізацію освіти, що стимулює зростання бази знань, впровадження нових технологій навчання для підвищення ефективності підготовки спеціаліста, інтенсифікацію самостійної роботи студентів. Всі ці нововведення зумовлюють необхідність розробки нових вимог до змістової частини навчального процесу, і відповідно, до змісту навчального посібника.

Структурування теоретичного матеріалу будь-якої дисципліни переслідує дидактичну мету створення системи наукових знань у студентів. Тому класичний посібник зазвичай конструювався за традиційною схемою організації навчальної дисципліни: спочатку виклад теорії з відповідного курсу, в кінці – контрольні запитання і задачі. В деяких розділах у структурі теоретичного матеріалу розглядалися приклади його застосування. Це так звана лінійна структура посібника. При такому конструюванні посібника існує ймовірність засвоєння фрагментарних знань, виникають труднощі щодо його втілення в уміння, оскільки така структура дає можливість студенту обмежитись вивченням лише теоретичної частини.

Навчальний посібник нового формату має відрізнитись за змістом, який відповідає освітньо-професійній програмі підготовки фахівця і стилю мислення сучасного студента. Навчальний матеріал повинен бути структурований так, щоб сформувати у студента особистий тезаріус, розвинути ті чи інші прийоми, методи і способи застосування знань. Пропонується комбінована (розгалужена) структура посібника. Нами виокремлено загальні вимоги до навчального посібника нового формату:

1. Наукова глибина і практична конкретність.
2. Відповідність основним напрямам і результатам наукової думки, її сучасному стану.
3. Відповідність вимогам ОПП і ОКХ підготовки фахівця.
4. Дидактичний рівень навчального посібника, тобто доступність, здатність доповнювати лекційні і практичні заняття, стимулювати самостійну роботу.
5. Посібник повинен вписуватись в наукову і педагогічну концепцію викладача.
6. Посібник має задовольняти як існуючій системі організації навчального процесу, так і перспективі.
7. Пропонується розгалужена структура посібника за рахунок позатекстової компоненти. Позатекстова компонента доповнюється ще одним блоком – мультимедійним

супроводом різного рівня інтерактивності, який активний в електронному варіанті посібника. Максимальна візуалізація навчального матеріалу в поза текстовій компоненті, яка сприятиме навчанню мислити системно, структуровано сприймати інформацію, розвивати уяву, концептуалізує знання, дає розуміння і відчуття їх повноти.

8. Систематизована проблемність подання навчального матеріалу, яка розвиває творчість, сприяє глибині розуміння, мотивує опрацювання інформації.

9. Концептуальна цілісність – виділення головного і другорядного, причин і наслідків, логіка заглиблення і конкретизації знань.

10. Варіантність – можливість вибору варіантів засвоєння курсу згідно поставленої мети: отримання загального уявлення, коригування наявних знань, систематизація, практикація знань, оволодіння основами знань, глибина засвоєння питань дисципліни.

11. Термінологічна чіткість і систематизований глосарій.

12. Нормована «трудомісткість» засвоєння матеріалу.

Сучасний посібник – це перш за все інструмент організації навчальної діяльності студентів. Посібник має бути орієнтований на технологію поетапного освоєння і поглиблення знань, в посібнику слід враховувати методологію системного засвоєння знань. Велике значення має наявність опорних схем, таблиць, які навчають виділяти головне, будувати концептуальну конструкцію знань. В ньому повинні бути наявні три складові: дидактика, психологія, методика. Перша складова представляє фундаментальні знання з дисципліни. Друга складова реалізується забезпеченням відповідності змісту віковим і психологічним особливостям студента, оскільки вони відрізняють у студентів молодших і старших курсів. Методично грамотно організований посібник оснащений таким апаратом, який надає можливість викладачу організувати різні види діяльності студентів – репродуктивне відтворення матеріалу, активна участь у діловій грі, дискусії тощо. Зміна видів діяльності – читання тексту, робота з додатковим матеріалом, з презентацією, ілюстрацією, відеофрагментами – необхідні засоби реалізації третьої складової посібника.

В світлі реформи вищої освіти слід враховувати вимоги на навчальні видання для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. В основі підготовки посібників для бакалаврів з дисциплін, які формуються переважно за системами наук, лежить принцип предметності. Їх структура відповідає традиційній структурі класичних посібників, в яких дотримуються принципи поступальності і циклічності викладу матеріалу. Але новизною має бути наявність мультимедійного супроводу, що надає навчальному процесу системності, логічності і завершеності.

В основі підготовки навчальних видань для магістрів має бути закладений діяльнісний принцип: автору доцільно відбирати наукову і професійно спрямовану інформацію, систематизувати, структурувати її, враховуючи потреби конкретного виду і форми діяльності майбутнього фахівця.

Під час проектування і написання навчальних посібників для магістрів слід враховувати рівень їх підготовки: фундаментальну базову підготовку, знання іноземної мови, можливість реалізації індивідуального навчання, здатність до самонавчання і саморозвитку, міждисциплінарний характер навчання.

Авторам посібників для магістрів доцільно суміщати лінійні і циклічні способи подання матеріалу з обов'язковим мультимедійним супроводом різного рівня інтерактивності.

Таким чином, для забезпечення якості навчання у вищій школі під час розробки навчальної літератури авторам доцільно враховувати: теоретичні положення теорії підручника, нові підходи до підготовки фахівців, можливості

інформаційного середовища для розширення обсягу навчального матеріалу та організації навчальної діяльності студентів. Вище зазначене зумовлює необхідність активного включення викладачів вищої школи до розробки посібників нового формату.

Список використаних джерел:

1. Зуев Д.Д. Школьный учебник / Дмитрий Дмитриевич Зуев. – М. : Педагогика, 1983. – 240 с.
2. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. : 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / Надежда Дмитриевна Хмель. – К., 1986. – 46 с.
3. Шаповаленко С.Г. Учебник в системе средств обучения / С.Г. Шаповаленко // Проблемы школьного учебника. – 1976. – Вып. 4. – С. 37-50.

Н. А. Мыслицкая

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ НОВОГО ФОРМАТА

В данной статье рассмотрены проблемы проектирования учебного пособия для высшей школы нового формата. На основе анализа работ по теории учебной книги описано структурные компоненты пособия – текст и внетекстовые компоненты, их функции и новые подходы к их проектированию в связи с новой парадигмой высшего образования. Рассмотрены основные требования к конструированию текстовой компоненты пособия, а именно соблюдение общедидактических принципов, специфики учебной дисциплины, учета характеристик текста (логичность представления материалу, сложность и трудность текста, стиль). Детально описано структуру внетекстовой компоненты пособия. Предложен новый формат пособия – печатный вариант с гиперссылками в виде пиктограмм (введенный нами разновид внетекстового компонента), которые активизируются в его электронном аналоге и является мультимедийным сопровождением разного уровня интерактивности для эффективной организации учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: учебная книга, учебное пособие нового формата, проектирование учебного пособия, текст, внетекстовые компоненты, мультимедийное сопровождение, учебная дисциплина, высшее образование, подготовка профессионала.

N. A. Mislitska

Vinnitsia Mykhailo Kotsyubunskiy State Pedagogical University

THEORETICAL ASPECTS OF DESIGNING TEXTBOOK NEW FORMAT

This article considers the problem of designing an educational tool for high school the new format. Based on the analysis of works on educational theory of the book describes the structural components of the textbook – text and extra-textual components, their functions and new approaches to their design for a new paradigm of higher education. Describes the main requirements to the design of the texts components of the, namely, the observance of the General didactic principles, the specifics of the discipline, taking into account the characteristic of the text (logical presentation of material, the complexity and difficulty of the text, style). Described in detail the structure of extra-textual components of the textbook. Proposed new format of the textbook - a printed version with hyperlinks as thumbnails (the variant extra-textual components), which are activated in its electronic counterparts multimedia support different levels of interactivity for the effective organization of learning activities of students.

Key words: educational books, manuals of the new format, design textbook, text, extra-textual components, multimedia support, academic discipline, higher education, professional training.

Отримано: 2.04.2015